

Konsztantyin Vlagyimirovics Nyikiforov

AZ ETNIKAI TISZTOGATÁS MINT AZ ÚJ ÁLLAMOK LÉTREHOZÁSÁNAK MECHANIZMUSA A VOLT JUGOSZLÁVIA TERÜLETÉN AZ 1990-ES ÉVEKBEN

A múlt század '90-es éveiben szemtanúi lehettünk egy sor új kelet-európai állam létrejöttének, amelyek közül egyeseket elismertek, másokat nem. Ez a soknemzetiségű államszövetségek széthullásának volt a következménye. Először a tagköztársaságok kiáltották ki függetlenségüket (az adott közigazgatási határokon belül), majd az új köztársaságokon belül tovább függetlenedtek az autonóm vagy más összetett, egyéb nemzetiségűek által is lakott területek. Az előbbieket elismerte a nemzetközi közösség, az utóbbiakat viszont nem. Ezáltal az egységes folyamatot már a kezdetektől fogva mesterségesen két részre bontották.

De a legfontosabb, hogy a Szovjetunióban és Csehszlovákiában a köztársaságokra való széthullást megelőzte a megegyezés, míg Jugoszláviában semmilyen előzetes egyezés nem létezett. A megegyezés nélküli elszakadás pedig rendszerint háborút jelent. Ezt mindenki értette: a függetlenségre törekvő észak-nyugati jugoszláv köztársaságok (Szlovénia és Horvátország) és a nyugati hatalmak is. Ám mégis mind a két oldal pontosan ezt az utat választotta.

A függetlenség megszerzésének erőszakos módja a Balkán tagoltsága mellett egy sajnálatos jelenséggel függött össze: az etnikai tisztogatással. Ez a kifejezés éppen a jugoszláviai események idején terjedt el széles körben, bár maga a jelenség természetesen már ősidők óta létezett. Etnikai tisztogatáson az etnikai diszkriminációk széles spektrumát értjük. A még békeidőben végrehajtott kitelepítésektől az etnikai indíttatású tömeggyilkosságig, ami szélsőséges formájában már népirtás. Ám a jelen dolgozatban az „etnikai tisztogatás” fogalmát szűkebb értelmében használjuk: jelentős etnikai csoportok áttelepülése hadi- vagy egyéb erőszakos tevékenység eredményeként.

Mindemellett meg kell jegyeznünk, hogy az etnikai tisztogatások nemcsak Jugoszláviára voltak jellemzőek. Az utóbbi időben több elismert és gyakorlatilag minden el nem ismert, egyoldalúan kikiáltott állam létrehozását végigkísérték. Ténylegesen csak a Dnyeszter-menti Moldáv Köztársaságnak sikerült elkerülni, ahol a lakosság 1/3-a orosz, 1/3-a ukrán és 1/3-a moldáv.

Vizsgáljuk meg részletesebben a jugoszláv esetet. Kétségtelen, hogy a jugoszláv föderáció nem volt tartós államalakulat. Sebezhetősége – mint ahogy más hasonló államoké is – az etnoterritoriális föderációs modellből eredt. Ráadásul a legutolsó, 1974-es jugoszláv alkotmány alapján ez a föderáció inkább konföderációra emlékeztetett. A föderációt a legkevésbé sem erősítette meg tényleges működési iránya, amely a szerb nemzet meggyengítésére törekedett, a véget nem érő küzdelem az úgynevezett „nagy-szerb sovinizmussal”, a nemzetek szétmorzsolódása, és ezáltal újak létrejötte. A „gyenge Szerbia – erős föderáció” képlet pontosan fordítva működött: a gyenge Szerbia még gyengébb föderációt hozott létre. Másképp nem is történhetett volna, mivel pontosan a szinte minden délszláv köztársaságban jelenlevő szerbek voltak a leginkább érdekelték a föderáció megőrzésében.

Az etnikumok közötti polgárháborúk eredményeképpen Jugoszláviában hat nemzetközileg elismert állam jött létre (a volt tagköztársaságok), és öt egyoldalúan kikiáltott állam: egy-egy Horvátországban és Szerbiában, illetve három Bosznia-Hercegovinában. Ez utóbbiak a Krajina-i Szerb Köztársaság Horvátországban; a Szerb Köztársaság, a Herceg-Boszniai Horvát Köztársaság és Nyugat-Bosznia (Cazinska Krajina) Bosznia-Hercegovinában; valamint Koszovó Szerbiában. Ráadásul Koszovót időközben félszáz állam elismerte mint új független államot.

A délszláv háborúk alatt minden oldal folytatott etnikai tisztogatásokat, amelyek célja etnikailag egységes (etnikai szempontból tiszta) területek létrehozása volt. Ezen háborúk eredményeképpen a volt Jugoszlávia etnikai térképe teljesen megváltozott. Leginkább a szerb oldalt vándolták etnikai tisztogatásokkal, ám végül ezek éppen hogy a szerbeket sújtották leginkább. Mint ahogy ez mindig is volt, a háború vesztese fizetett a közös bűnökért.

Az etnikai áttelepülések, amelyek a volt Jugoszlávia területén mentek végbe a délszláv válság idején, összességükben elég jól ismertek. Ugyan-

akkor mindmáig nagy különbségek vannak az áldozatok és a menekültek számára vonatkozó adatokban. Ismét ki kell emelnünk: ebben a munkában minket az utóbbiak érdekelnek.

A jugoszláv etnikai térség „átformálódása” mindenekelőtt az etnikumok közötti háborúk (Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban és Metohiában), illetve a NATO 1999-es Szerbia elleni agressziója eredményeképpen történt. A horvátországi háború során (1991–1995) a horvátokat elűldözték azokról a területekről, amelyeket a krajainai szerbek tartottak ellenőrzésük alatt. A szerbeket pedig Horvátország többi részéről űzték el. Egyes adatok szerint csak Horvátországban 330 ezer horvát volt, akiket Horvátország más részeiről üldöztek el, közülük csak Vukovárról 23 ezret. 1991–1992-ben 350 Vajdaságból elűldözött horvátot is regisztráltak. A 2001-es népszámlálás szerint pedig az 1991-es népszámláláshoz képest Horvátországban 380 ezerrel kevesebb szerb volt.¹

Az etnikai tisztogatások arányai összevethetők voltak. A különbség csak az, hogy a horvátok visszatérhettek, a szerbek pedig nem. A horvát haderő két hadműveletének köszönhetően, amikor elpusztították a Krajainai Szerb Köztársaság elnevezésű szerb államot, a horvátországi háború végét ért 1995 nyarán. Először Nyugat-Szlavóniára mérték csapást; úgy tudni, hogy ekkor mintegy 20 ezer szerb menekült a Száva határfolyó hídján át Bosznia-Hercegovina szerbek lakta részére. Két hónap elteltével kezdetét vette a mindent eldöntő támadás a Krajainai Szerb Köztársaság ellen, amely haderejének visszavonulását az egész fronton a szerb polgári lakosság menekülése kísérte (kb. 180 ezer ember) Boszniába és Jugoszláviába. A Krajainai Szerb Köztársaság megszűnt létezni, Horvátország pedig lényegében egynemzetiségű állam lett, bár lakosságának legalább 4%-a valamely nemzeti kisebbséghez tartozik.² De a lényeg nem is ez, hanem az, hogy Horvátországban gyakorlatilag nem maradt kizárólag szerbek lakta terület.

Ezen kívül szintén komoly következményekkel járt az etnikai változások szempontjából a bosznia-hercegovinai háború (1992–1995), amelyet Európában a II. világháború után a legpusztítóbbként tartanak számon.

¹ Vesti B92 (a belgrádi B92 rtv hírei – a szerk. megj.) za 20.11.2008.

² Ld. pl.: Boics O. – Szabov, D.: Békét a szabadságért cserébe (*Боиц О., Сабов Д. Мир в обмен на демократию*) Itogi (*Итоги*), 1996. szeptember 10.

Ennek a háború előtti délszláv köztársaságnak a 4,5 milliós lakosságából több mint 2 millió hagyta el otthonát. Bosznia nyugati részéből mintegy 800 ezer muzulmán délszlávot (avagy bosnyákot) üldöztek el, a nyugati és középső területekről kb. 600 ezer szerbet, illetve a középső régiókból 300 ezer horvátot is.

A menekülteknek mintegy fele elhagyta Boszniát. A másik fele áttelepült azokra a területekre, amelyeket honfitársaik tartottak ellenőrzésük alatt. Gyakorlatilag a daytoni³ Bosznia-Hercegovinában mind a Szerb Köztársaság, mind pedig a bosnyák–horvát államalakulat mindkét része etnikailag egységesé vált. A háború után a Szerb Köztársaságban a nem szerb nemzetiségek képviselői a lakosoknak legfeljebb 10%-át tették ki. A bosnyákok az általuk ellenőrzött területeken a népesség 80-85%-át képezték. És végül a bosnyák–horvát föderáció horvátok lakta részén a lakosság legalább 98%-a volt horvát.⁴

Ugyan Bosznia-Hercegovinában mindmáig nem tartottak népszámlálást (csak most folyik erről az egyeztetés), ez az arány a három boszniai nemzetiségi közösség között összességében véve nem változott. Így a Zvorniki Demográfiai és Társadalmi Kutatóközpont úgy véli, hogy a Bosznia-Hercegovinai Föderációban 4%-nál is kevesebb szerb maradt. Erre a következtetésre azután jutottak, hogy elemezték az ebben az államban 2008-ban megrendezett helyhatósági választások eredményét.⁵ Ráadásul a többszöri közvélemény-kutatások és a választások, amelyekre már a daytoni Boszniában került sor, azt támasztották alá, hogy a szerbek többsége nem akart az egységes Bosznia-Hercegovinában élni. Hasonló volt a horvátok óhaja (vagy ellenvetése) is. És még a bosnyákok is, miután váratlanul „névadó nemzetté” váltak, mindenekelőtt a területek, nem pedig az etnikailag tarka lakosság egysége mellett lépnek fel.

Végül pedig a koszovói háború (1998–1999) és a szerb-montenegrói Jugoszlávia NATO általi bombázása (1999) vezetett új menekülthullámokhoz. Előbb, még a NATO-bombázások előtt a háborgó vidéket kb. 170 ezer koszovói albán hagyta el, leginkább nők és gyerekek. Ezt követően a bombázások alatt még 790 ezer albán, illetve 100 ezer szerb és

³ 1995. november 21-én az amerikai Daytonban kötötték meg a boszniai békeszerződést és határozták meg az ország új alkotmányát – a szerk. megj.

⁴ Boics O. – Szabov, D.: im.

⁵ Vesti B92 za 28.10.2008.

más, az adott területeken élő kisebbségek képviselői. Az albánok nagy része Macedóniába és Albániába menekült, egy részük azonban Szerbiában és Montenegróban lelt menedékre.

Összességében a NATO agressziója Jugoszlávia ellen Szerbián és részben Montenegrón belül több mint 1 millió ember áttelepüléséhez vezetett. A horvát és a bosnyák menekültekkel ellentétben ezek már úgynevezett kényszerű áttelepültek voltak, mivel ők egy ország határain belül költöztek. Azután, hogy Koszovó teljes egészében a NATO és az albánok kezébe került, a területet mintegy 250 ezer szerb hagyta el.⁶ Koszovó és Metohia, ahol azelőtt is kb. 90% volt az albánok aránya, még inkább egy-nemzetiségű állammá vált. Egyébként Koszovó esetében talán helyesebb volna az etnikai tisztogatások áldozataihoz sorolni mindazokat a szerbeket is, akik életüket féltve évtizedeken keresztül vándoroltak el az autonóm területről.

Mindezekhez az etnikai tisztogatásokhoz hozzá kell adni még több tízezer embert, akik elvesztették a hajlékukat Szlovéniában és Macedóniában. A többi között Szlovénia függetlenné válása után mintegy 25 ezer más délszláv köztársaságból származó embert fosztottak meg lakhatási jogától az ország területén. Többségük szerb volt.⁷

Összességében véve elmondhatjuk, hogy a délszláv válság éveiben közvetlenül vagy közvetetten kb. 4 millió embert üldöztek el lakhelyéről. (Emlékeztetőül: a háború előtti Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság lakossága kb. 22 milliós volt). Szerbia pedig Európában az első helyre került a menekültek és a kényszerű áttelepültek számát tekintve. A szerb Menekültügyi Hivatal adatai szerint Szerbia mintegy 830 ezer embert fogadott be, akiket a háborúk üldöztek el lakhelyükről. Szerbia 8 milliós lakossága számára ez hatalmas szám – minden tizedik ember. És bár egyes menekültek vagy kényszerű áttelepültek visszatértek, az országban továbbra is csaknem félmillió száműzött maradt. Ez a szám aligha fog egyhamar csökkenni. A közvélemény-kutatások alapján csak 5%-uk szeretne visszatérni korábbi lakhelyére.⁸ Ott őket – finoman fogalmazva – nem különösebben várják vissza, és gyakran visszatérni sincs hova.

⁶ Ld. pl.: Guszkova Jelena: A délszláv válság története (1990–2000) (*Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса [1990–2000]*) Moszkva 2001, 679. o.

⁷ Vesti B92 za 28.01.2009.

⁸ Vesti B92 za 05.11.2008; Vesti za 18.12.2008.

Az etnikai átalakulások problémájáról szólva az egykori Jugoszlávia területén a XX. század '90-es és a XXI. század első éveiben két fontos mozzanatot szeretnénk megemlíteni. Először is nem szabad elfelejtenünk azt az ismert tényt, hogy a nemzetek kialakulása Európa keleti részén, a többi között a Balkánon, másképp történt, mint Nyugat-Európában. És ha a földrész nyugati részén nemzetállamok jöttek létre, akkor Keleten soknemzetiségűek.

Az egykori Jugoszláviát illetően ne csak az jusson eszünkbe, hogy soknemzetiségű föderációról van szó, hanem az is, hogy egyes részei korábban az Oszmán és az Osztrák Birodalomhoz tartoztak. És ahogy Andreas Kappeler svájci történész, a nagy birodalmak történetének szakértője is írta, a más kultúrájú elitek nyugati soknemzetiségű államok példáját követő integrációjához a birodalmak uralkodó nemzeteinek nem állt rendelkezésére a szükséges potenciál. Más kulturális etnikumokról már nem is szólva. Annál is inkább, hogy „integrálódni a XIX. század végén már túl késő volt, lévén nem csak a domináns, de a nem domináns etnikumok többsége is ekkorra már a nemzeti mozgósítás folyamatánál tartott, és a politikai autonómiára vagy az önrendelkezésre törekedett.”⁹ A kiemelt különbségek, amint az közismert, a „nemzet” felfogásának két változatát alakították ki. Az első a politikai-állampolgári nemzet, amikor is ez a fogalom mindenekelőtt az állammal fonódik össze. A második pedig az etnikai nemzet, ahol az etnokulturális rokonság kerül előtérbe. Nem véletlen, hogy mostanáig a kelet-európai régióban megbukott minden olyan kísérlet, amely az állampolgári nemzet létrehozását célozta. Nem születtek sem jugoszlávok, sem csehszlovákok, és nem jött létre „az új történelmi közösség, a szovjet nép”. A mai oroszok társadalmi tudata nagyon nehezen szokja meg az „oroszországiak” (rosszijanye) elnevezést. Ily módon az állampolgárság és a nemzetiség fogalma Európa keleti részén még nem azonosult. Mi több, itt mindent, ami a nemzetiséggel függ össze, egyszerűen átjár az etnikai hovatartozás tudata.

A régi dogmáktól való eltávolodás az orosz történettudományban, többek között az eltávolodás a nemzet tisztán materialista (területi közösség, gazdasági berendezkedés stb. alapján való) meghatározásától ahhoz

⁹ Andreas Kappeler: A központ és a perifériák elitjei a Habsburg, az Orosz és az Oszmán Birodalomban (1700–1918) (*The Center and Peripheral Elites in the Habsburg, Russian and Ottoman Empires, 1700–1918*) Ab Imperio, 2007, № 2. 55. o.

vezetett, hogy a tudósok a jellemzők közül előtérbe helyezték az etnikai és a nemzeti öntudatot.¹⁰ Ám pontosan e miatt az öntudat miatt nem beszélhetünk állampolgári nemzetekről Európa keleti részén, így a Balkánon sem. Újfent tehát: az öntudat etnikai marad.

Természetesen az *öntudat* változik. Köztudott például, hogy Montenegró szláv lakossága szerbnek tartotta magát egészen a II. világháborúig. A legutóbbi népszámláláson viszont Montenegró lakosságának kb. 40%-a montenegróinak vallotta magát. Nem olyan régen külön nemzetbe tömörültek a muszlim délszlávok, akik a '90-es évek közepétől bosnyáknak nevezték magukat. Mindazonáltal ezek a változások így is az etnikai, nem pedig az állampolgári jellegű önrendelkezés keretében történnek. A Bosznia-Hercegovinában élő szerbek és horvátok egyáltalán nem vallják magukat bosnyáknak. Ugyanígy nem nevezik magukat macedónnak az ebben a köztársaságban élő albánok, a Koszovóban és Metohiában maradt szerbek, más nem albán nemzeti kisebbségek pedig nem hívják magukat koszovárnak.

És egy másik fontos mozzanat. Az etnikai tisztogatások egyáltalán nem új jelenségként tűntek fel sem Európában, sem pedig a Balkánon. Idézzük fel röviden legalább a szerb történelmet. Az 1804-es első szerb felkelésig a belgrádi pasalik területén 40-50 ezer török és eltörökösödött lakos élt, míg pravoszláv szerb mintegy 400 ezer. Azaz minden tizedik ember volt muzulmán. A második szerb felkelés idejére, tíz év múlva a muzulmán lakosság felére csökkent, és már csak kb. 24 ezer főt tett ki.¹¹ És a továbbiakban a szerb nép küzdelme a függetlenségért elválaszthatatlanul összeforrt a török lakosság kiüldözésével az országból, mindenekelőtt a török erődítmények és helyőrségek felszámolásával a szerb városokban. Tulajdonképpen az új szerb államiság bizonyos mértékben a hatti seri-

¹⁰ Részletesen ld. Konsztantyin Nyikiforov: A felekezetek hatása a nemzetek kialakulására és a nemzetek közötti kapcsolatokra a Balkánon (az Oroszországi Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetének munkái) (*Никифоров К.В.: Влияние конфессий на формирование наций и межнациональные отношения на Балканах в трудах Института славяноведения РАН*) // A felekezetek szerepe a nemzetek közötti kapcsolatok fejlődésében: Oroszország – Balkán – Volga-vidék (*Роль конфессий в развитии межнациональных отношений: Россия – Балканы – Поволжье.*) Szamara 2008, 19-25. o.

¹¹ Radoš Ljušić: A szerb forradalom (*Љушић Р.: Српска револуција*) // A XIX. századi Szerbia (*Србија 19. века*),. Belgrád 1994, 17. o.

fekekkel (török rendeletekkel) kezdődött 1830-ban és 1833-ban. Ezekben egyebek közt a törököknek a fejedelemség területéről való kitelepítéséről is szó esett. Az utolsó hat török erőd felszámolása Mihailo Obrenović fejedelem alatt azt jelentette, hogy a szerbek belső függetlenséghez jutottak. Az országot „megtisztították” a törököktől. Összességében véve a függetlenségért folytatott sokéves küzdelem során egy elv érvényesült: „minél kevesebb a török, annál szabadabb Szerbia.”

Még egyszer tehát: történelmi szempontból az „etnikai tisztogatások” az egyik legfontosabb mechanizmust jelentették a balkáni népek számára a függetlenség megszerzéséhez. Helyénvaló megemlékezni a szerb nép másik részéről is: a montenegróiakról, akik a XVIII. század elején teljesen kiirtották és kiűzték saját törökjeiket, vagy az iszlámra áttért honfitársaikat, az eltörökösödtöket („poturcsenyec”).

Az új szerb történelemben voltak kísérletek arra, hogy valamelyest megváltoztassák a függetlenségért való harc ilyesféle módját. Többek közt I. Garašanin szerb államférfi jelentős programjában, a „Načertanije”-ben (Vázlat, 1844) együttműködést feltételezett a muzulmán délszlávokkal, kiváltképp Hercegovinában.¹² Ám ez a tendencia nem folytatódott.

Ha a Balkánról beszélünk, felidézhetjük pl. a szerbek „nagy vándorlását” Koszovóból Dél-Magyarországra egy korábbi időszakból, 1690-ből, illetve a szerb kivándorlás más hullámain az Osztrák Birodalomba. Ezeknek a hullámoknak köszönhetően az Osztrák Birodalomban létrejött egy olyan történelmi, leginkább szerbek lakta körzet, mint a Vajdaság. Hasonló volt a Határőrvidék történelme is. Az XX. század elején az etnikai áttelepülések elsősorban az 1912–13-as két Balkán-háborúval függtek össze. Az 1912-es első háború egyfajta „reconquista” volt, amely Törökországot és a török lakosságot visszaszorította Ázsiába. Az 1913-as második pedig a trófeák szövetségek közötti felosztása. Úgy tartják, hogy ezek a háborúk vezettek több mint félmillió ember erőszakos áttelepítéséhez. Mind ezt követték az I. világháború balkáni frontjai, az Oszmán és az Osztrák-Magyar Birodalom széthullása, és a területükön létrejövő új államok az akkoriban divatos lózung, a nemzetek önrendelkezéshez való jogának megvalósulásaként.

¹² Radoš Ljušić: A Szerb Fejedelemség és Királyság török lakossága (*Љушун Р.: Типско наслеђе у Кнежевини и Краљевини Србији*) // A XIX. századi Szerbia (2) (*Србија 19. века* [2]) Belgrád 1998, 76-77. o.

Már akkor történtek lakosságcserek a különböző államok között, de ezek még nagyobb léptékűek lettek az 1919–1922-es görög–török-háború, illetve Görögország veresége következtében. Akkor a lakosságcsere majdnem 2 millió embert érintett, nagyrészt görögöket, akik Kis-Ázsiában és Kelet-Trákiában éltek. Ez az áttelepítés „kisázsiai katasztrófa” címmel került be a görög történetírásba.

Közvetlenül a II. világháború előtt és alatt a kényszerű áttelepítés politikáját a Balkánon leginkább Németország szövetségesei folytatták. Így miután Dél-Dobrudzsát, Vardár-Macedóniát és Nyugat-Trákiát Bulgáriához csatolták (ezek korábban Romániához, Jugoszláviához és Görögországhoz tartoztak), 100 ezer románt, 300 ezer szerbet és 100 ezer görögöt telepítettek ki ezen területekről, helyükre pedig 125 ezer bolgárt költöztettek. Több százezer szerbet öltek meg, deportáltak, vagy üldöztek el az úgynevezett Független Horvát Államból. Elég annyit mondanunk, hogy kb. 800 ezer szerb halt meg az usztasák kezétől. Jól ismert a zsidó és a cigány népiirtás története is.

1943–1944-ben Németország három kelet-európai szövetségese, Románia, Magyarország és Bulgária új egyezményeket kötött a lakosságcséréről. Ezek összesen 500 ezer főt érintettek.¹³

Etnikai tisztogatásokkal sújtották a háború befejezése után a kisebbségi németeket is, akik a kelet-európai országok területén éltek. 14 millió németet, többségükben nőket, öregeket és gyerekeket telepítettek ki Lengyelországból, Csehországból, Magyarországról és más országokból. Csúpan 12 millióan jutottak el élve Németországba.¹⁴

Egy nem túl régi példával szolgál az ország etnikai összetételének megváltoztatására tett kísérletre a zsvikovi Bulgária, amikor 1984 végén – 1985 elején több mint 850 ezer állampolgár volt kénytelen muzulmán nevét bolgárra cserélni. Ez a mesterséges „bolgárosítás” ahhoz vezetett, hogy 1989-ben 300 ezer bolgár török hagyta el az országot és költözött Törökországba. Még többen lettek volna, ha Törökország nem zárja le a ha-

¹³ Pavel Poljan: Kényszerű migrációk: előtörténet és rendszerezés (*Полян П.: Принудительные миграции: предыстория и классификация*) // www.memo.ru/history/deport/polyan0.htm

¹⁴ Szergej Szumlennij: Elűldözve, meggyilkolva (*Сумленный С. Изгнаны и убиты*) // www.expert.ru

tárt.¹⁵ Egyértelmű, hogy az etnikai egység elérésére tett effajta kísérlet semmivel sem jobb az etnikai tisztogatásnál.

Mindezeket a számokat csak azért hozzuk fel, hogy még egyszer megmutassuk: a XX. században a 90-es évek előtt is több millió embert üldöztek el lakhelyéről a Balkánon. Ezért sajnós alapvetően semmi új nem történt a délszláv krízis alatt. És azt kell mondanunk, hogy a Balkánon a lakosság nagy csoportjainak etnikai alapú, rendszeresen ismétlődő áttelepítései mindenekelőtt az itt élő népek arra irányuló kísérletei voltak, hogy független nemzetállamokat hozzanak létre. De ez a folyamat – Nyugat-Európával ellentétben – soha nem fejeződött be. A döntő szerepet a helyzet visszaállásában a nagyhatalmak állandó balkáni beavatkozása játszotta. Sok szempontból éppen emiatt élnek továbbra is különböző népek szétszórtan a régióban, ezért van rengeteg területi vita stb.

A XIX. század közepétől a XX. század közepéig a probléma megoldását gyakran a nagyobb soknemzetiségű államok létrehozásában látták, amelyek elnyelhetik nemcsak a különféle népeket, hanem területi vitáikat is. Ennek legmarkánsabb példáját Jugoszlávián láthatjuk, de megvalósíthatatlan maradt egy sor balkáni vagy dunai föderációt célzó terv is.

Azonban a XX. század végén homlokegyenest ellenkező irányt vett a politika. A soknemzetiségű államok etnikai ellentéteit felosztással próbálták megoldani. Eközben a nemzeti önrendelkezés elvét gyakorlatilag felváltotta a köztársasági önrendelkezés elve; a kettő egyáltalán nem ugyanaz. Az egykori Jugoszlávia területén különösen zavaros volt a helyzet Bosznia-Hercegovinában, az egyetlen köztársaságban, amelyet nem nemzeti, hanem történelmi-földrajzi alapon hoztak létre. Miért kellett ennek a mini-Jugoszláviának feltétlenül fennmaradnia, a nagy-Jugoszláviának pedig feltétlenül széthullania? Az elfogulatlan megfigyelő ugyanúgy képtelen volt megérteni azt is, hogy miért éppen a Bosznia lakosságának kevesebb mint felét kitevő boszniai muzulmánok (bosnyákok) váltak gyakorlatilag államalapító nemzetté ebben a volt köztársaságban. Hivatkozzunk Alekszandr Szolzsenyicinre: „A hét egymástól elidegenült népből álló Jugoszláviától az kívántatott meg, hogy mihamarább hulljon szét. De Boszniá-

¹⁵ Ld. Jurij Zugyinov: „A valóságos szocializmus” bolgár változata: a „sztálinizmustól” a „zsivkovizmusig” (társadalmi-politikai aspektusok) (Зудин Ю.Ф.: «Реальный социализм» в болгарском варианте: от «сталинизма» к «живковизму» [социально-политические аспекты]) // Bulgária a XX. században. Politikatörténeti karcolatok. (България в XX веке. Очерки политической истории) Moszkva 2003, 400. o.

nak, amely három egymástól elidegenült népből állt, és ott élt benne kiolthatatlanul millió szerb hitlerista-horvát lemészárlásának emléke, feltétlenül egységesnek kellett maradnia! Ez volt az USA különleges és nyomatékos óhaja. Ki magyarázza meg nekünk ezt a szerfelett különböző hozzáállást?”¹⁶ És ki magyarázza meg nekünk, miért osztható fel Szerbia, ha Koszovó nem?

A jugoszláv etnikai térség átalakítása egy még átfogóbb kérdést is felvetett: a balkáni államok – régiek és újonnan létrehozottak – multietnikus vagy multikulturális voltának kérdését. Mit kell értenünk ezen a terminuson? Úgy látjuk, hogy a multietnikusság mégiscsak egyfajta összetett közösség, nem pedig zárt és egymáshoz nem kapcsolódó etnikai közösségek párhuzamos együttélése. Egy bizonyos fejlődés eredménye, nem érhető el mesterségesen, még kevésbé erőszakkal. Sajnos ezt gyakran elfelejtik. Ezért olyan helyzetekkel találjuk szembe magunkat, mint Bosznia-Hercegovinában vagy Koszovóban, ahol a multietnikusság csak szóban létezik, a gyakorlatban pedig se híre, se hamva. És egyáltalán rá kell-e kényszeríteni az együttélésre oly különböző, sőt egymással ellenséges etnikumokat, pontosabban nemzetiségeket?

A „multietnikus Bosznia” olyan védelmezője is, mint Szergej Romanenko orosz történész, kénytelen elismerni, hogy „erőszakkal kényszeríteni az együttélésre olyan népeket és különböző nemzetiségű embereket, amelyek és akik nem tudnak és nem akarnak együtt élni, akik között az ellenszenv elérte a holtponthoz, továbbá kényszeríteni őket, hogy naponta kockáztassák az életüket egy másik, ellenséges etnikai közegben – mindez szintén az emberi jogok és a nemzeti kisebbségek jogainak megsértése.”¹⁷

(A konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata – fordította Földvári-Lapath Attila Nyikita)

¹⁶ Alekszandr Szolzsenyicin: Képmutatás a XX. század végén (*Солженицын А. Луцмерие на исходе XX века*) // Argumenti i fakti (*Аргументы и факты*), 40. szám, 1997. október.

¹⁷ Szergej Romanenko: Jugoszlávia – krízis, széthullás, háború. Független államok létrejötte (Közép- és Dél-Kelet-Európa népeinek nemzeti önrendelkezése a XIX-XX. században). (*Романенко С. Югославия: кризис, распад, война. Образование независимых государств [национальное самоопределение народов Центральной и Юго-Восточной Европы в XIX-XX вв.]*) Moszkva, 2000. 493. o.